

B 86459

NYELVUJÍTÁS ÉS NYELVRONTÁS.

ELŐTERJESZTETTE

BALLAGI MÓRIC.

Külön nyomat a magyar akad. Értesítőből.

PEST, 1857.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

B. 86459

A tudománynak kétség kívül nem kisebb szolgálatot tesz, ki az időről időre feltűnedező tévedéseket kimutatja és megcáfolja, mint ki új igazságok napfényre-hozatalán dolgozik, valamint a gazdaságban nem csekélyebb fontosságu az, hogy a földet, melybe vetni akarunk, előbb a gaztól megtisztítsuk, mint maga a vetés; mert hasztalan vetünk jó magot, ha legtisztább vetésünket a gyom elnyomja.

Nem kéfelkedem kimondani, hogy soha a gyomlálgatás műtételére nagyobb szükség nem volt, mint irodalmunk jelen szakában, midőn a mind inkább éledező nemzeti tudat nagyobb mozgalmakat keltett, s a felfokozott szellemi igényekhez képest több munkásra lévén szükség, a hivatottak közé sok hivatlan is vegyült.

A széphalmi Briaræus nem hiába küzdött: a lendület, melyet ő adott az irodalomnak, még a jelenkor mozgalmában is érezhető. Kazinczy nyelvünket elárvelt szegény állapotban találta, s ő a bajon segitendő nem sokat theoretizált, nem sokat kérdezősködött, hanem megfogta a dolog végét és elkezdte a csín nélkül áradozó szegény nyelvet a szabatos nyelvezetű hellen és római, francia és német klasszikusok után idomítani, egyedül azon célt tartva szeme előtt, hogy nyelvünket a magasb műveltség ügyes közlönyévé tegye. Nem kényeskedett ő, nem volt válogatós az eszközökben, hanem ujított széltere, nem csak új szókat teremtve, hanem szokatlan szólásokat, azelőtt nem hallott szöfuzetet is vezetvén be a nyelvbe. — De Kazinczyt a nyelv geniusa keltette és vezérelte ihletve, másfelül nyelvünk multját szorgalmasan tanulmányozta. buvárlotta, s ezért stylusa mind a mellett, hogy egyes kifejezéseket tekintve idegenszerű, egészben véve mégis magyaros, sőt néhol szinte népies színezetű.

A Kazinczy korára bekövetkezett nemzeti ébredés szakában a nyilvános élet százával, ezerével hozta az új eszméket szőnyegre s a mind inkább táguló eszmekör ifjult nyelvet igényelvén, Kazinczy nyomdokiba lépni legkényelmesebbnek találtatott, annyival inkább, mert sem idő nem volt hosszas nyelvvizsgálatokba ereszkedni, sem kedv a multtól tanácsot kérni, midőn mindent a jövődtől vártak. Sőt ki mondta ezt amaz iránynak egyik leglelkeseb szószólója és a Kazinczyféle neológiának akkori legszerencsésebb apostola. *Helmecezi Mihály* a Berzsenyi Dániel Verseihez írt kalauz-értekezésében XLVIII. l. Magasb gondolkodásu íróinknak, úgy tetszik, ezen utószaki literatúrai próbatéteikben M. Posa után (Schiller Carlosában) ez volt ösztön-jelszavok s vezérmaximájok :

„Ichlebe

Ein Bürger derer, die noch kommen werden.“

Azonban jeleseinket felmagasult közérzelem hordozta és rövid idő alatt utolérhetlen szónokok, halhatatlan költők maradandó művekkel maradandó írói nyelvet állapítottak meg. E nyelv alkotóit nem hosszas tanulmányból elvont nyelvtörvények vezették, hanem maga az élet; és nyelvünk újjaszületésének története ismét bebizonyította, a mit a művelődés története tanít hogy, midőn valamely társaságban új életelv lesz hatályossá, az természetes, öntudatlan szükségességgel teremtő munkásságot fejt ki s épen ebben nyilatkozik ereje és hatálya.

A legközelebb lefolyt kor egy, ha nem is teljes, tökéletes, de minden esetre kikerekített nyelvet hagyományozott nekünk, s most, midőn az élet nem kerget s elég nem keresett otiumunk is van a nyelvet minden oldalról vizsgálni és alaposan tanulmányozni, elérkezettnek látom az időt, hogy nemzeti legdrágább birtokunkat nyugodt elmével rendezzük, s határozzuk meg, mi van abban, a mit hamarjában felkapunk, megtartani — és mi kivetni való? — Ezen általános szemlébe pedig belé kell foglalnunk nyelvünknek nem csak legközelebbi, hanem legtávolabbi multja szerzeményeit is, a meddig csak megtartott nyelvemlékeink segítségével felhatolhatunk.

Két út vezet ugyanis általában valamely nyelv mind alapos ismeretére, mind sikeres bensőleges fejlesztésére : először *a nyelv története*, mihez tartoznak egyfelül a nyelv lefolyt életének változatai, viszontagságai, másfelül jelen tájszerinti különbözőzései és sajátosságai; másodsor *a rokon nyelvek tanulmányozása* és nyelvünk azokhoz való viszonyának fölismerése. E kettő karöltve jár, egymást elősegíti, s a ki ezek közül egyikkel sem foglalkozott, annak, legyen bár egyébiránt még oly nagy tudós, még oly lelkes hazafi, a nyelvművelés dolgában szava nincsen. — A mi a nyelvtudományban történelmi alappal nem bír, mind léha, haszontalan; a történelmet képző tények ismeretét pedig, melyet a legélesb ész, a legtalálós okoskodás sem pótolhat, csak szorgalmas tanulmány által tehetjük sajátunkká.

Ezért én különös örömmel szemlélem e teremben a férfiakat, kik nyelvünk tudományos fejlesztésére különös tanulmányokat tévén, a nyelvművelést a kijelölt úton törekednek előbbre vinni, s én csekély erőmmel szívesen csatlakozom hozzájuk e nemzetir mű végrehajtásában.

Azomban míg a tudomány most kijelölt bíráló vizsgálataira a kellő készüléket teszi, míg a történelmi nyelvész a codex-et a feledés pora közül kiszedegeti, az összehasonlító nyelvtudós pedig a távoli éjszoknak rideg nyelveit tanulmányozza: addig az évtizedek óta dagadozott újítási ár hullámai be-becsapdosnak hozzánk, magokkal sodorván az áradat szemetjét és iszapját, s már is annyira vagyunk, hogy sokan a nyelvet mint valami haszontalan ruhadivatot mindig újjal fölcserélendőnek tartják. — Alig gyökerezik meg valamely új szó használata, ismét megújják és mást vesznek fel helyébe. Alig kapott fel nem rég a *szerv, szervezet, szerves* stb. használata, már a napokban ismét *szervényi vegytant* hirdettek. Hasonlón vagyunk az *élvezet* szóval, melyét már széltire az *élemény, élmény* vált fel. — A jeles Szenczi Molnár Albert által még nem ismert *kötelesség* „Pflicht“ szót. (Molnárnál e helyett mindig *tiszti* vagy *kötelezés* áll) pár évvel ez előtt a kényelmesebben használható *kötelem, kötelmi* stb. váltotta fel, s ime ma már *kötély*-t írnak. — A Schüler kifejezésére ott vannak nyelvünkben a helyes *tanuló* és *tanítvány*

kifejezések, de újabb íróinknak új kell, tehát új divatos végzésű szót kellett gyártani és lett *tanonc*; pedig ha e szó oly helyesen volna is képezve a mint nincs, még akkor is a hasonlat szerint inkább Lehrling-et jelentene, mint *ifjonc* Jüngling, *lelenc* Fündling. Az egész *onc*, *enc*-féle szóserreg újabb eredetű; a régi nyelv csak az egyszerű *c* vagy *ca*, *ce*, *nca*, *nca* képzőket ismerte, a nunnatióval öregbített *c* alakot legelőször, de sikertelenül Dugonics kísértette meg a *lovonc* és a később elfogadott *kedvenc* szókkal: utána Kisfaludy Károlynál lép fel a *védenc* Schützling szóban s ennek hasonlatára készült aztán az *ifjonc*, *kegyenc*, *lelenc*, *fegyenc*, *nyargonc*, *udvaronc*, stb. — Még a közdivatú *suhanc* szót sem találom régi szótáríróinknál. Az egy régi, Molnár Albertnél is található, *onc* végzetű szó a *virgonc* melléknév.

Hallgatok arról, hogy csupa ujság utáni kapkodásból idegen szóknak bétűszerinti fordítását is vegyítik a nyelvbe, néha még oly esetben is, mikor semmi szükség reá, mint pl. „az írói nyelvbe *alkutlan* (unbedingt, föltétlen helyett) fölvételök a tájszóknak.“

Mennyire ment e minden tudományos tájékozottság és helyes nyelvérzés nélkül üzött újítgatás, mutatja az, hogy — a mi hallatlan a nyelvek történetében —, még a nyelvformákat sem hagyták illetlen. Egy ünnepeelt regényírónk egy nagy regényt írt, melyben az *atlan*, *elen*, vagy *talan*, *telen* ragok helyett szeltire *lan*, *len*-t használ; holott az összehasonlító nyelvészet segítségével egyszerre meggyőződünk, hogy itt *ta*, *te* a lényeges rész és *lan*, *len* csak az első képzőt erősítő toldalék, mint *maiglan*, *pediglen* szókban, sőt épen a finnben *tta*, *tah*, *tak*, az eszthben *ta*, a lappban *tugha*, a syriában *täg*, *tägja*, a mordvinban *do* a caritivum viszonyjelölője, sőt nyelvünkben a negatiót kifejező *ta* mint fogalomgyök is él *ta-gad* negat szóban és mégis Szabó István is az egyszerű *lan*-nal él, mint: „Mentor, *vádlan* Odysseusnak jó régi barátja.“

Általában sehol sem mutatkozik e tanulmány nélküli nyelvkontárkodás világosabban mint a szókurtításban. Ott volt például *incselkedés*, ezt a mi nyelvteremtőink hosszallották, tehát meg kellett rövidülnie és lett *incs*; hogy *incs* sem-

mit sem jelent, ez se baj, das geniert grosse Geister nicht, elég hogy a ki használja, réfogja hogy annyi mint *incselkedés*, tehát az. Még a külömben minden tekintetben jeles Guzmics is nem ügyelve arra, hogy a szó első kelléke a határozott és össze nem téveszthető értelem, *nyájasság* helyett *nyáj*-t és *nyájasságtalan* helyett *nyájtalan*-t írt és homályosítja beszédét, mert *nyáj*-nál bizonyosan mindenki *grex*-re gondol. — Hát a *cég* mit jelent? A *cégér* szót értem, mert tudom, hogy magyaros ejtéssel a német Zeiger-ből lett, de *cég* aztán igazán semmi, és hasonló joggal akármily hangok combinációjára ráfoghatták volna, hogy firmá-t jelent. — Hogy *ima* szónak szinte semmi jelentése, ezt Hunfalvy tiszt. tagtársunk multkori gyönyörű előadásából tanulhattuk, és akkor természetesen az *imola*, *imaház*, *imakönyv* származékok is elvetendők. — Mit jelent aztán Szabó István Iliásában: „ha valaha *imolád* énáltalam épült?“ Hát még az *imár* aztán ugyancsak Szabó István Iliásában mit jelent? „De hogy *imárát* megbecsmélte király Agamemnon.“ — És vajjon jobban vagyunk-e az *isme* szóval? Nem tudom még világosan bebizonyítani, de több mint valószínű előttem, hogy *ismer* szóban az *r* nem képző, hanem a gyökérhez tartozó; ellenben az *i* csak euphonicus, mint *istráng*, *iskola* szókban, a honnan van az, hogy valamint a Strang-ot a magyar majd *istráng*, majd *estráng*-nak, a *schola* szót hol *iskola*, hol *oskolá*-nak mondja, az *ismer* szó is majd *ismer*, majd *esmer*, majd meg *ösmer*-nek ejtetik, jelül hogy az *i* csak széphangzási járulék. Már pedig ha ez áll, micsoda fonákság akkor a segédhangzót megtartani, a lényeges gyököt pedig elvetni? Rohrer kegyesrendi tanár úr a tavaly kiadott bölcészeti előtanjában az Erkenntniss kifejezésére *megismélés* szót használt, s én egy bírálatban e semmit nem jelentő szó ellen kikeltem, pedig némiképen Rohrer úrnak igaza van; mert ha az *isme* szó jó, akkor miért ne lehetne mondani *ismélek*, a mint *csere* szóból lett *cserélek*, vagy *regé*-ből *regélek*. De épen az, hogy *ismélek* szemlátomást rossz, mutatja, hogy *isme* sem járja meg. Valamint *igér*-ből sem mondhatok *ige*-tigéret helyett, úgy nem mondhatni *ismérből isme*, ismeret helyett.

Rendesen nem vétették tekintetbe, hogy némely szótó

a gyökér fogalmát megszorító és módosító értelmét csak a képző által nyerte, mely elhagyatván, oly általános valami áll elő, hogy avval a beszélő nyelvben semmire sem mehetünk. Így pl. nincs semmi kétség, hogy *gond* és *gyanu* egy gyökérből lettek és a módosított értelmeket ott a *d*, itt az *u* képző adja, s még is az utóbbinak meztelen *gyan* gyökerét *praesumptio* értelmében kezdték használni (l. külön. *Elenyák*, *Elvtan* 46. l.); hasonló joggal lehetne gondból *gon* gyökeret kivonni és használatba venni.

Hogyan bánnak egyébkint első rendű iróink is szókincsünkkel, erre nézve legyen szabad még egy példát felhoznom. Eszter szerzője egyik regényének szójegyzetében azt az indítványt teszi, hogy az *ildom* szót használjuk a francia *convenance* szó kifejezésére: „Mert — úgy mond — kár volna legjobb szavaink egyikét, az *eszély*, *Klugheit* szót evvel összetéveszteni“: neki tehát az *ildom* szó valami bitang új jövévény, melyet kényünk kedvünk szerint foghatunk a mire akarunk: hólott kis körülnézés régi irodalmunkban megtaníthatta volna, hogy e szót már a Münchener Codex széltire *Klugheit* értelemben használja, mint: „*legyetek azért ildomosak miként kígyók*, estote ergo prudentes sicut serpentes, mert *ildomosan tötté volna* quia prudenter fecisset, továbbá: *hogy megfordéha az atyáknak szívöket, fiakba és a hütötlenehet igazaknak: ildomoságára et incredulos ad prudentiam justorum.*“ A halhatatlan Széchenyi, ki e szót újból használni kezdte, csak a régit élesztette föl s természetes, hogy abban az értelemben, melyben régenten használva volt. — Még csak két csudaszülöttjét a nyelvcsináló mesterségnek legyen szabad itt bemutatnom. *Ötv* és *csör*, az első mint *ötvös*-nek gyöke Edelstein kifejezésére, a másik mint a *tölcsér*-nek egyik alkatrésze *Klystier* jelentésére használtatott. E szóalakoknak csak az a kis hibájok, hogy eredetöket tekintve az egyik semmit sem jelent, a másik meg mást jelent, mint a mire használtatik. *Ötvös* ugyanis *önteni*, vagy az *u* hasonításával *ötneni* igéből lett úgy, hogy *öttös* helyett mondták: *ötvös*, mi így tulajdonképen a. m. öntött miveket készítő, *ötv* tehát tehetne annyit mint *öntvény*, de semmi esetre nem Edelstein-t. A másik *tölt* igéből lett *ér* képző, s a *t*-nek *s*-sel való lágyítása

által, mint *hajt*-ből lett *hajtsár*, s így *csér*, *csőr* gyök nem létezik.

Hogy a műszók készítése mikép ment, erre nézve csak egy példát akarok felhozni. Molnár Albert szótárában s utána Párizpapaiéban is az *ondok* foedus, spureus után van *ondokfolyás* helyett, sajtóbeli hibából a *k* kimaradván — *ondofolyás* gonorrhoea. Ezt *Rácz Sám.* a szótárból orvosi könyveibe átvévén, azóta nem csak ezen összetételben használta a közkeletre vergődött sajtóhiba, hanem a „Szóhalmaz”-ban, s utána, mint műértő után, a magam szótárában is már *ondó* = sperma s *ondóedények* = vasa spermatica stb. mondatnak. Pedig *ondó*-nak soha senki más értelmét nem hallotta mint *gluma*. (l. Tud. Gyűjtemény 1830. dec. köt. 36. l.) C'est ainsi qu'on fait la langue!

Ime így bántak és bánnak a nemzeti nyelvvel, s ily előzmények után, hiszem, nem fogja különösnek találni Bugát Pál, igen tisztelt tagtársunk, ha mi, kik a hazai nyelvvel komolyan foglalkozunk, nyelvünk most vázolt állapotján aggodva egykedvűen nem vettük a veszett ügy tetemes elősegítésére történt föllépését, hanem kijelentettük, tán keményebben is mint illetet volna, az általa felállított szócsinálástan ellen rosszsallásunkat. — *Szócsinálástan*, így nevezem én érthető magyar néven azt, mit Bugát Pál tagtársunk újonnan gyártott *szócsinán* szóval akar kifejezni. Bugát úr fölfedezésére ugyan a szócsinán elnevezés jobban ráillik; mert azon vonásokat hordja homlokán, melyek az ő tana értelmében képzett szóknak kiváló tulajdonai, t. i. sokértelműség s a bevett nyelvszokástól eltérő képzés; de én sokkal szentebbnek tartom a nemzet leginkább féltendő kincsét, semhogy azon akármilyen tekintetből erőszakot mernék tenni s oly szót használni, melyet abban az értelemben, melyben a szerző vétetni akarja, t. i. mint szócsinálás tanja, soha magyar ember használni nem fog.

Bugát tagtársunk itt felolvasott szócsinálástanjáról akarok tehát szólni, szólni itt, a hol ily vitáknak illő helyök. S ime mindjárt a kérdés megvitatása küszöbén kitűnik, mily kiáltó ellentétben állanak egymással szemben a mi nyelvtudományi nézeteink. — Bugát tagtársunk szerint a nyelvanyag

oly rudis indigestaque moles, melyet mindenki úgy alakíthat, a mint akarja; ő a nyelvet csak úgy faragja, mint asztalos a bútort; a ki használni akarja, vegye meg: csinál egy szót: *mástolás*, s azt mondja, ez jelentsen annyit, mint *mástól-függés*, holott szintannyi joggal jelenthetne *mástól-eredést*, *mástól-vevést*, stb.; de ő, a nemzet egyik tagja, mástólfüggésre akarja használni, tehát ennek kell lennie az egész nemzet előtt. Szerinte tehát a nyelv pusztá egyéni ügy, s még is, midőn mi itt többen kijelentjük, hogy nézeteiben osztozni nem tudunk, a nép foruma elé viszi dolgát és attól vár ítéletet; én meg megfordítva a nyelvet a nemzeti szellem legeredetibb nyilatkozati módjának, a nép elidegeníthetlen tulajdonának, s oly köz kincsnek tekintem, melylyel senkinek máskép bánni s élni nem szabad, mint a hogy a közakarát nyilatkozott; de azért ha ítéletre kerül a dolog, a népet illetékes birónak nem ismerem el; sőt Bugát tagtársunknak a nép ítéletére tett hivatkozását olyba nézem, mintha egy jegecalak szabályos voltának megítélése tekintetéből valaki Mohstól a holt természethez folyamodnék. Mohs kétség kívül oly jegecet, mint a természet, előállítani nem tud, de azt megítélni ismét csak ő tudja.

Tagtársunk szócsinálástanát úgy mutatja be, mint a mely szókat tanít csinálni. — Hogy e tan vadonat-új s a világ összes ismert irodalmiban csak hasonlóra sem akadni, ez magában véve szerzőnek csak dicséretére válnék; mert találós, más által nem taposott ösvényeken járni szerető észről tesz tanuságot. De ha közelebbről nézzük a dolgot, ha a nyelv lényegét s annak a szellemhez való viszonyát tekintjük: akkor annak, hogy soha nyelvésznek eszébe nem jutott szócsinálástant írni, oly okát találandjuk, mely tagtársunk fölfedezését a nyelv természetét félreismerő tévtanok sorába teendi.

A nyelvet szervezetnek mondták, s nem ok nélkül, a mennyiben az nem előre meghatározott célra készült csinálmány, nem is hangok szerzeménye, mint a zeneszerzemény, hanem természeti szükségességgel előállott, fejleményképen alakult mű. A nyelv nem csináltatik, mint a gyármű, hanem belülről fejlődve lesz, mint a szerves természeti lény.

Ezért nem létezett és soha nem is fog létezhetni tudomány, mely nyelvet tanítson csinálni, a mint soha nem létezett és soha nem is fog létezni oly tudomány, mely pl. gyümölcs csinálásra adjon oktatást: szebbre, nemesebbre fejlesztheted azt, de csinálni, nem csinálhatod. Tökéletesen azonképen van a nyelvvel, csinosíthatod, nemesítheted; a benne rejlő törvényeket bővítésére, gazdagítására kibányászhatod, de csinálni nem csinálhatod.

Azért csakis a szócsinálás ellen van kifogásom és nem a nyelvbővítés ellen s én csak szabályoztatni kívánám a nyelv fejlődését, haladását, nem megakasztani. Ha az író, gondolatai kifejezésére a nyelv meglevő anyagát elégségesnek nem találván, itt-ott egy új fordulatot, egy új szóalakot használ, ez rendén van; sőt éppen ebben áll a nyelv életerege, örök ifjúsága, hogy fejlődve bővül, gazdagodik, hogy az új gondolat mindig új alakban jelenkezik, de, értsük meg egymást jól, nem az egyes elszigetelt szóban fekszik az újság, hanem az új eszme, midőn teljességét a nyelvben kifejti az előadás egészében, valamint a régít ügyes fordulat által újjá, ugy szintén az újat a füzet által ismertté teendi — „dixeris egregie, notum si Callida verbum reddiderit junctura novum“ és továbbá: „Fingere cinctutis non exaudita Cethegis Continget dabiturque licentia sumpta prudenter;“ de ettől égtávolságra van az, hogyha valaki elővesz egy idegen szótárt és leül szokat készíteni nemzeti hangokból nem nemzeti fogalmakra: ez oly eljárás, mely az ember legszemlembb kincsét materia vilissá teszi s az ember legfelségesebb munkáját gyárművé alacsonyítja le.

Az egyes szó sokszor más nyelvre épenséggel le sem fordítható, és csak a beszéd folyamában, a füzet színezete által megközelíthető. — Mit is használ pl. a németnek, ha a magyar *szegény legény* kifejezésére a hasonértelmű Strauchdieb, Buschklepper, Strolch szókkal lefordítottam, mikor a magyar szegény legény oly fogalmat jelöl, melyet teljes értéke szerint csak a magyar társas élet s a magyar népjellem tökéletes felismerése nyújthat. — A mi alföldi szegény legényünk képes volna lóköttö merteségéről szégyenletében örökre lemondani, ha tudná hogy őt a minden emberségből ki-

vetközött gyáva Strauchdieb-bel egy sorba teszik. — Hasonlókép hiába fordítjuk le az angol *comfort*, *humbug* szókat, ha az azoknak alapul szolgáló társas viszonyokat nem ismerjük.

A német psychológiában egy lelki tehetséget említenek, mely az értelem és érzet közt közepett lebegve valóságos sceleratus Proteus és mint ilyen mindennek, mi az emberben megfoghatlan, kútfejévé tétetett, értem a Gemüth, Gemüthlichkeiten-ot. Ezt sem az angol, sem a francia nem ismeri, és nem is jutott senkinek eszébe az ismeretlen fogalomra szót faragni. De mi mindjárt készek voltunk a *kedély* szóval, s már most azt hiszszük hogy a szóval a fogalmat is bírjuk, pedig senki sem áll távolabb a német Gemüthlichkeiten-tól a magyarnál, valamint hogy bátor lelkében az Unheimlichkeiten-nak sincs semmi helye.

Bugát tagtársunk fő tévedése abban áll, hogy a nyelvet oly formán hiszi tökéletesíthetőnek, mint más tudást vagy ügyességet. Mi ha állana és Bugát úr eljárása megengedhető volna, elébb utóbb tökéletlen szervezetű nyelv a világon nem létezhetnék; mert mihelyt az azon nyelven beszélő nemzet valamelyik tagja arról meggyőződne, hogy nemzeti nyelvénél tökéletesb is létezik, erkölcsi kötelességévé válnék amaz általa ismert nyelvek tökélyeit a magáéba mind átültetni és azt a tökélynek lehető legmagasb fokára emelni.

Tökéletesedik igen is a nyelv és nemesedik is, de csak úgy, a mint nemesedik az alma; nem hogy belőle ananász váljék, hanem hogy lehető legizleteseb alma legyen.

A nyelv mint a gondolat kifejezése, a nemzet gondolkörének tágultával szükségkép bővül, gyarapszik. De hogy gyarapszik? Többnyire csak úgy a hogy létre jött; a gondolat teremti magának a benne rejlő törvények szerint a nemzetileg idomult kifejezést épen úgy, a mint az ásvány ön-maga teremti magának az őt nemileg illető jegecalakot. — Föltenni, hogy a nyelvet valaha előre elgondolt szabályok és törvények szerint csinálták, ez a legnagyobb petitio principii; mert a gondolat szó nélkül épen oly kevéssé képzelhető, mint a szó gondolat nélkül.

A jegecről vett hasonlatom természetesen sántikál, valamint sántikálnia kell a kültermészetből vett és szellemi dol-

gokra alkalmazott minden hasonlatnak. Mert a lélek egyfelül ugyan a veleszületett szükséges törvényeknek hódol, mint minden természetes lény, de másfelül öntevőleg működik és ama vele született törvényeket öntudatosan, szabadon is használja föl, mi által más természeti lények közül kiválik. A lélek veleszületett törvényei változhatlanok mint a kültelemeszetéi, ellenben a gondolkozó ész öntudatos működése egyénileg változó és azért „*quot capita tot sensus.*“ — Míg a nyelvfejlésben tehát ama változhatlan alapon állok, nemzetbeli felem, ki ugyan csak azon törvény befolyása alatt áll, szómat megérti; mihelyt ellenben e közös alapról letérek és a nyelvalkotó közös törvény helyett, egyéni nézet szerint idomítom a szót, közérthetőség többé nem eszközölhető.

S ha már most a tiszt. tagtársunk által ajánlott szók sorozatán végig nézünk, s azt tapasztaljuk, hogy közölök egy sincs, mely kommentár nélkül teljesen megérthető volna, — mert ki is érthetné ezeket: *napnakulat, utbóllás, gyervelés, hámbuló* stb. — nem ügyes-e a mondottak után a visszafelkövetkeztetés, hogy azok tán a magyar nyelvalkotó szellem előtt idegen törvény szerint alakultak; s nem kell-e joggal hinnünk, hogy a mind azon alakulásoknak alapúl szolgáló elv már magában is hamis?

Ámde nézzük, nem sikerülend-e ugyanezt egyenesen is bebizonyíthatni.

Bugát úr a nyelvgazdagítás egyik nevezetes forrásának a nyelvtanilag ragozott szóból teendő képzéseket állítja. Vizsgáljuk meg hát ez állítást közelebbről.

A gondolat kifejezésében az ész kétféle irányban működik: egyfelül különböztet, egyénit, másfelül összeköt, viszonyít; amazt *képzők* által hajtja véghez, emezt a mi nyelvünkben úgy nevezett *ragok* által. A képző az általános értékű gyököt határozza meg, így lesz: *dör* gyökből *dörög, dörgés, dörgő, dörgös, dördít, dördül, dördület* stb.; a rag a meghatározott gyököt a mondatfűzetbe szövi belé s az egyes meghatározott fogalomnak a mondat más fogalmaihoz való viszonyát jelöli, ha pl. azt mondom: *ő mástól függ*, e mon-

datban *ő, más, függ* önálló, egyénített szók, melyeknek egymáshoz való viszonyát és így az alakot a *tól* rag fejezi ki, mely ragot épen azért *viszonyjelnek* vagy *alakrészcskének* is nevezhetünk. A *tól* rag tehát mint alakrészcseke teljes értelmét csak a szövegben nyeri, a miért is mást jelent a *tól* rag pl. e mondatban : nem lát a füst-től, azaz a füst *miatt*, mást ebben : irtózik a halál-tól, er zittért vor dem Tode, mást ismét ebben : testvérem-től jövök, stb., következésképen a magában határozatlan ragnak beléolvasztása az egyénileg meghatározandó szóba minden logikai törvénnyel ellenkeznék és csak annyit tenne, mint egyik kézzel lerontani, a mit a másik kézzel építettünk.

Csakugyan a nyelv két felhozott elemének egymástól való elkülönítésében, a beszéd anyagának megkülönböztetésében attól, a mi annak alakját teszi, képezi a czélszerűben szervezett nyelveknek valamint legfőbb jellegét, úgy legnagyobb tökélyét is. — A kettőnek oly módon való egybeolvadása pedig, a mint azt Bugát tagtársunk kívánná, csak akkor lenne megengedhető, ha nyelvünket ama nyelvek sorába akarnók sülyeszteni, melyeket Hunfalvy tagtársunk *tömködő*, a külföldi tudósok pedig *polysyntheticus* nyelveknek nevezték el; de akkor nem szabad ám megállapodnunk a Bugát úr által javasolt részletes békebelezésnél, hanem következetesen bé kellene az egyes szóba az egész mondatot olvasztani és akkor nyernénk oly szóalakokat mint pl. a grönlandi *Aulisariartorasuarpók*, mely össze van olvasztva *aulisarpók* halász, *peartorpók* kimegy valamit tenni, *piunesuarpók* siet, mi aztán egybefoglalva annyi mint : sietett kimenni, hogy halászszon; vagy szinte több egybetartozó mondatból előállott szót; mint : *Sanigiksiniariartorasuaromaryotittogog*, azt mondja, hogy te hasonlóképen sietni fogsz elmenni, hogy magadnak ezép kést vennél.

De hogy a tömködő nyelvekben is a valóságos képző a szó végén van, ezt Hunfalvynak a dakóta nyelvről irt munkájából tanulhatni.

A grönlandi nyelvpéldákat én nem valami élczeskedési viszketegből hozom fel, nem is azért, hogy ezen ijesztők által a közönséget tagtársunk ujításaitól elrettentsem, mint a

milyen okból a boldogúlt Helmezcire ráfogták volt a „*morgadalmas dörgedezéseinek ropogadalmazásait*,” hanem felhoztam egyszerűen, mint az elv következetes alkalmazásából folyó fejleményeket, melyeket fel kellett a tudomány érdekében mutatnom, hogy kitűnjék, hová vezet az, ha egy tévesztett nézetet érvényre akarunk emelni és irányadóvá tenni.

Hogy mennyire ellenkezik a tagtársunk által sürgetett alakbékebelezés nyelvünk geniusával, mutatja az, hogy a ragozott szót eltérőleg az indogermán nyelvektől még az összetételben sem szenved meg. — A szanszkritban ilyen összetételek is fordulnak elő: *szarászidzsa* vízben született, *dividzsa* égben született, harcban-edzett, a latinban pedig *aquaeductus* vízvezetés, *agricultura* földművelés, ellenben a magyar az összetételt alkotó egyes szókat minden változtatás nélkül kapcsolja egymáshoz, vagy ha ez akármi okon nem történhetik, genitivusi viszonyban külön rakja össze, úgy pl. a fentebbi szanszkrit példák magyarul helyesen kitéve, így hangzanak: *harc-edzett*, *víz-születtte*, *ég-születtte*. A Passióban még ilyen összetétel is olvasható: *vízkenyérböjt*, e helyett: víz- és kenyérböjt; sőt midőn főnév igével kapcsoltatik össze, a különben szükséges tárgyeset is kilöketik, mint: *magvetni* (Károli Gáspár bibliafordítása, Márk 4. 3.) magot vetni helyett, *kendernyüni*, kendert nyüni helyett, *favágni*, *borinni*, *ház-tüzlátni*: fát vágni, bort inni, házat-tüzet látni helyett, *vadorozni*, vadat orozni helyett (pl. eleget *vadorzott* ezen erdőségben. B. Eötvös, Növérék) stb.; továbbá *kincskereső* nem kincsetkereső, *favágó* nem fátvágó stb. — Nyelvünk egyik alaptörvényeképen mondhatjuk tehát ki, hogy a képzendő törzsnek vagy összetételben az összekapcsolandó szóknak ragtól merőben tisztáknak kell lenniök, a miből aztán ez a tanulság, hogy ily összetételekben is mint: *agyafúrt* (t. k. *agyaforgott*, *versutus*), *eszeveszett*, *ügyefogyott*, a közbeszúrt e nem személyrag, hanem pusztán euphonicus közbevetett hang, valamint a német *Amtsmann* és *Menschenfreund* szókban az *s* és *en* nem genitivus-jelölő, hanem széphangzat kedvéért beszúrt ragok, a mint Grimm is tartja; *s* innen van, hogy nem mondjuk: *ügyetek fogyottak* vagytok, vagy *eszetek résztettek* vagytok, hanem minden személyeken keresztül *ügyefogyott*,

csevevesszett ¹⁾. — Ez fejti meg, miért mondjuk: *rendkívül*, *rendkívüli*, *rendkívüliség*, és nem: *rendenkívül*, *rendenkívüli* *rendenkívüliség*, továbbá *házkívül* és nem *házonkívül*. Egyébiránt a *kívül* = *kül* ily esetben valósággal név- és nem viszony-
szócska. — E szerint ily szók mint: *jóra való*, *nyakra való*, *nyakra-főre*, *semmire kellő*, *szeretetre méltó* stb. nem valóságos összetételek, valamint nem összetétel, nem is iratik össze: *öblösre kösörült*, *fényesre tisztított* stb. s ezt már csak a hangoztatás is bizonyítja. Ellenben helyes összetétel, ha Szabó István *istenközel*-t mond istenhez közel helyett: „Telemakhos sejté *istenközel* ifjú legelső.“ Hasonló jó összetétel ugyancsak Szabó Istvánnál: *csereméltó*, e helyett: *cserére méltó*.

Legyen szabad az összetételről most fölállított elméletre nézve még Verböci műszavai magyarítására; mint egyik tiszteletre méltó régiségünkre hivatkoznom, hol állandón az összetett szók rag közbenjárása nélkül iratnak, hol pedig rag nem mellőzhető, *való* által történik az összekötés, így: *non-venientia*, *üdő-vétség* és *törvényre való el nem jövés*; *oculata*, *szemlátomás*, és *szemmel való meglátogatás*, *tabellarius*, *levélhordozóposta*, ellenben: *titulus*, *felyül való írás*, *ultio boszszuállás* és *kézzel való igazvétel*. Egyébiránt általában bajos az összetett szókra nézve a régi írókra hivatkozni, minthogy nem voltak nálok e tekintetben megállapított írásmódok, és az összetett szókat majd össze- majd szétírják, majd kapcsolással kötik össze, sőt néha hiányjel is tétetik közéjük.

Síme ez első pozitív eredmény, melyet tiszt. tagtársunk szócsinálástana taglalásából nyertünk.

Ámde lássuk sorra, mit hoz fel tiszt. tagtársunk állítása mellett támogatásul.

Előszőr hivatkozik arra, hogy feles számmal vannak nyelvünkben szók, melyek az általa felállított törvény szerint készültek és közhasználatban vannak. Ilyenek *reggel*-ből *reggeliz*, *reggelez*, *reggély*, *estvéből* *estveliz*, *estvelez*, *estély*, *nappal*-ból *nappaloz*, *éjjel*-ből *éjjelez*, *hátra* szóból *hátrál*, *újra*

*) Meg kell jegyezmem, hogy a harmadik személyrag sajátos használata nyelvünkben e fölvételt nem igen támogatja, de akkor meg külön kellene a két szót írunk, a mint külön kell írni: *haszna vehető*, *szava hihető ember*.

szóából újráz, *éljen* szóból *éljenez*, *kézbe*, *szembe* szókból: *kézbésít*, *szembésít* stb.

Ezekre nézve meg kell jegyezmem, hogy e szóknak egy része oly ragozott alakokból lett, melyek a nyelvben nem többé mint ragozott, hanem mint törzsökszók szerepelnek, ilyen a *reggel*, *estve*, *nappal*, *éljen*, *hátra*, a miért is mondhatni: jó reggelt, jó estvét, nappal van, éljent kiabálni, hátra tekinteni (mi egészen más, mint a *hátra* tekinteni, hol a *ra* rag még viszonyjeli hatályban van). A többieket illetőleg nem tagadhatni, hogy *kézbésít*, *szembésít* s több hasonló kifejezést ugyan az a kifogás illet, melyet a Bugát úr ajánlotta ragozott szókból készült szóalakok ellen általában tettünk, de épen azért nem szolgálhat egyebeknek ajánlatul az, a mit e nélkülözhetlen kifejezéseken a megszokás türethetővé tett. Csak az a tanulság ebből, hogy a nyelvművelésben is áll a *principiis obsta*, különben siralmasan vesszük későn észre, hogy nem csak írói nyelvünk van valóságából kiforgatva és elkorcsosítva, hanem iróink nyelvérzéke is annyira megromlik, hogy többé a nyelv geniusa ellen idomított szókból, felfordult, kificamodott szófüzetben senki meg nem ütközik. — Ha egyszer egy hibás szóalakot megszoktunk, az analogia törvényénél fogva erre építve több hasonlót alkotunk, és észrevétlenül új szabályt csempészünk be a nyelvbe, mi által azt sajátosságából, eredetiségéből kivetkőztetjük. — Közelebbi időkben a képzőket minden tekintet nélkül arra, hogy melyik mihez szokott ragasztatni, a legnagyobb önkénynyel minden válogatás nélkül alkalmaztuk, s már most oda ment a dolog, hogy ma holnap némely képzőre nézve lehetetlen lesz, legalább az írói nyelvből használatja módját voltaképen megállapítani. Így pl. tudva lévő dolog, hogy a határozókat képző *lag*, *leg* képző kizárólag csak melléknevek és részesülökből módot jelentő és nevekképen is használható határozókat képez, mint: *felesleg*, *emberileg*, *futólag*, *tagadólag* stb.; azonban újabb időben felkapták először a *végleg*, *végleges*, *véglegesen*, *véglegesség* szokat, s erre egész sereg ily korcsfajzat támadt, mint: *ütleg*²⁾, *képleg*,

2) Jól tudom, hogy e szónak más formája is létezik, t. i. *ütlek*, mint pl. „Hajdan *ütlekkel* magyarázták a mi atyáink Hogy mi az alsó

igenleg, és így egyformán igéhez, főnévhez és határozóhoz ragasztatott és most már szabad lett a vásár s kaptuk a *kényleg*, *önkényleg*, *időleg*, *időleges* stb. szókat. Hasonló eset volt az *ász*, *ész* képzővel, mely eredetileg a *juhász*, *méhész*, *vadász* és hasonló szókban élt, és annyit jelenlett mint juhval, méhvel, vaddal foglalkozót, most már *gazdászt* is mondunk, tehát az analogia törvénye szerint gazdákkal foglalkozót kellene jelentenie, de új nyelvcsinálóink oconom értelemben használják. *Lelkipásztor* helyett felkapták a *lelkész* szót, mely psycholog-ot igen, de Seelsorgert sehogysem jelent, mire váltig figyelmeztettek könyvekben, folyóiratokban. Mind hiába! a fonák használatu szó teljes keletében van. Ily eljárás elferdíti a nyelvérzékét és maholnap nem lesz, ki megmondhassa, mi van helyesen magyarul mondva, mi nem; nem lesz, legalább az írók között nem lesz, ki a magyartalan kifejezés visszás voltát felismerje és megrójjá.

Inkább mint minden eddig felhozott nyelvrontó példákra, hivatkozhatik Bugát úr a *való* Kikerülése végett ragokhoz járuló *i* használatára, mely által a ragozott szó, vagy szinte egész mondat melléknévvé válik. — Azonban épen ezen legkirívóbb szeplője nyelvezetünknek az, melyet sem a régiségből, sem semmiféle tájszólás által igazolni nem lehet és annyira idegenszerű, hogy bár az irodalomban már évtizedek óta használtatik, még sem talált a nép közé bejárást, holott más újításokat csakhamar felkaptak *).

Ha semmi egyéb, maga ez a nyelv geniusával merőben ellenkező használata a *i*-nek mutathatná megelegendőképen, mily rossz úton jár az írói nyelv, hogy sem nyelvszokás, sem fülsértő, alig ejthető hangzat, újításaiban nem korlátozhatják. Avagy szoktak-e, a széphangzattal egyező-e így beszélni: *testvérem ajánlatárai tekintetből*, és *Jézus kinszenvedéséről* *beszéd*, és nem helyesebb-e — ha egyáltalában szükséges ily szöveget tenni — a régiek módjára így írni: *testvérem aján-*

rendtörvénye.“ (Fazekas Mihály); de épen az, hogy újabb időben *ülleg*-nek kezdték írni, mutatja hogy a *leg* képzőt ott helyén lenni találták.

*) Az egy, mit az *i*-nek említett használata mellett fel lehetne hozni, volna a *béli*, *béli*, ha csakugyan *ból*, *ből* viszonyjelölőkből volna

latára való tekintetből és Jézus kinszenvedéséről való beszéd? — Igaz, hogy a sok való és lévő a nyelvnek diszére nem válik; de hiszem épen abban álljon a gondolatok ügyes ejtése és a mondatok helyes fordulata, hogy ne szorúljunk ily kiségitő toldásokra. — Szenczy Imre a tömött stylusu Tacitus jeles magyarításában alig szorúlt rá egy-kétszer az egész munka folytán, és B. Eötvös legújabb két kötetű regényében (a Nővérek) egyszer sem jön elő.

De mennyire ment a visszaelés és mily szokásos e forma a kevésbbé gondos íróinknál, mutatja az, hogy nyelvünk egyik legjelesebb külföldi művelője Schott a tudományok Berliui Akademiájában 1847. nov. 11-én olvasott „Über das Altaische oder Dinnisch-Tartarische Sprachgeschlecht“ című értekezésében az *i*-nek fentebb említett használatát nyelvünk egyik kiváló jellemvónásaképen mutatja fel. „Viel freier und kühner — azt mondja Schott — sind die Magyaren im Gebrauche ihrer nachgesetzten Partikel *i*. Sie bildet eine Art von Adjectiven, und kann nicht bloss unmittelbar, sondern auch durch Vermittlung einer Ortspartikel, wie *in*, *zu*, *aus*, *bei* einem Selbstandswort oder blossen Deutewort angehängt werden. Beispiele: az *abban* viz, a sok borivástóli borzalom ros; az egyikről a másikai átmenetel.“

Epen ezért nem abba helyezem én tiszt. tagtársunk eljárásának nyelvünkre kiható veszedelmességét, hogy egy csomó fül-nem-hallotta szókat csinált, hanem abba, hogy a nyelvnek új törvényeket akar szabni és oly ösvényekre akarja vezetni, melyeken járni nem tanúlt. — „Grammaticus debet esse custos linguae, non architectus,“ mondja igen helyesen Seneca, és jegyezzük meg jól, hogy a nyelvtudósokat inti, nem

képezve, a mint közönségesen tartják; de hogy nem a ragból képződött, de még csak nem is képző, hanem *bél*-ből lett valóságos önnálló szó, mutatja nem csak az, hogy al- és felhangú szókhoz egyformán ragasztatik, mi nem történhetnék, ha *ból*, *ből*-ből származnék, hanem a *közi* (*rábaközi*, *csallóközi*) analogiája még azt is bizonyítja, hogy eredetileg *belü* lehetett, a mint *közi* helyett Béla Névtelenjénél *Cuzu* van. Erdősiné az azonban ezt is olvassuk: „kinek büre *közik* sárvíz folta vala meg.“ Azért mondhatni: *keblembeli*, *kebledbeli* stb., a mint hogy *atyafi*-ből lesz *atyámfia*, *atyádfia*, stb.

a tudósokat és az írókat általában, alkalmasint mert maga tapasztalatából tudta, hogy az író itt-ott kénytelen egy szót a nyelv fenálló törvényei szerint újból alkotni vagy egy elavult kifejezést a feledékenységéből új életre hívni; de avval a nyelven erőszak nem tétetik, sőt inkább az élénkíti, fejleszti a nyelvet; hanem a száraz nyelvtudós önkényétől félt és ez ellen intett Seneca és bizony nem ok nélkül.

Tudtommal csak egy hazai író merte öntudatosan a nyelvtörvények által szabott határokon túllüzni újításait, s ez a mindenben eredeti lelkes barátom, *Vajda Péter* volt, ki „a haladás szellemének“ ajánlott és 1835-ben Kassán kijött „Magyar Nyelvtudományában“ a határozatlan módnak egy mult időbeli alakját veszi fel: *vértetni, vertenem, vertened, vertenie* stb. — Az „Őszinte Beszéd“ című munkájában pedig azt javasolja, hogy *jobban feszít, legjobban feszít* helyett mondjunk: *feszebbít, legfeszebbít, vagy feszbbít, legfeszbbít*, a mint mondunk *nagy-ból nagyobb, nagyobbít* és *szép-ből, szebb, szebbítet*; mert — úgy mond — az igében is részesülőjénél fogva melléknév lappang, s így ha ezt lehet fokozni, miért ne amazt is. — *Vajda* nem ok nélkül korának egyik legkedveltebb írója volt, s még is — ez úton senki sem követte, és saját írásain kívül ezen újításokkal sehol másutt nem találkozhatni, miért? mert a nemzet a maga valójából magát ki nem forgattathatja legszerettebb embere kedvéért sem.

A mit *másodszor* a latinból hoz fel *Bugát* úr, t. i. hogy a latinban ragozott szókból képeztetnének új szótörzsök, ez, azonkívül, hogy, ha állana is, semmit sem bizonyítana; mert, a mint láttuk, az indogermán nyelvek a képzésben más törvényeket követnek, mint az ural-altaji és különösen a magyar nyelv; a felhozott példák magokban véve sem bizonyítanak semmit, mert ha azokat a nyelvtudomány és nem a quae maribusféle grammatika szempontjából nézzük, casusnak azokban még csak nyomát nem találjuk egyikben sem. — A régi grammatikusok elég hibásan a nominativust törzsalaknak, a genitivust pedig alapcasusnak vették, s ebből kiindulva *egregius*, e gregeből, *erudero* e rudere-ből volna alakítva és akkor *Bugát* tagtársunknak annyiban igaza volna, hogy a latinban akkor lenné példa oly szóképzésekre, mint a minöket ő a

magyarban is meg akarna gyökereztetni. Az igazság azonban az, hogy a nominativus szintolyan törzsökből képezett casus, mint a többi. Így pl. grex, a szanskrit *grah* összefoglalni, összegyűjteni gyökkel rokon *greg* törzsökből *s* nominativusi rag hozzájárulása által lett csak úgy grex, mint az *is* genitivusi raggal lett *gregis*, *ius* képzővel pedig *gregius*, *egregius*. Hasonló eset van pl. *lux* szónál, melynek törzse *luk* a szanskrit *ruk*, világítani, ónémet *licht*, újnémet *licht*-tel, rokon *luk*-ból aztán: *luceo*, *eluceo*, *antelucanus*.

Nem szerencsésebbek a többi ugyanazon tévedésből folyó példák. *Erudero* csak úgy lett *rud* törzsökből, mint *rudus*, *runderis*, *runderarius*, *runderatio*, *rudero* a latinnak azon állandó hangtani sajátága szerint, hogy két hangzó közt az egyszerű *s* hangot rendszeren és csak kevés kivétellel nem tűri, hanem vagy megkettőzteti vagy *r*-ré változtatja, így lesz *esse*, *ero* és lesz *opus*, *operis*, *operor*.

Harmadszor felhossa tiszt. tagtársunk, hogy a nyelveknek egyéni sajátágaik vannak. Ezt már én is aláírnám; azonban a mennyiben ezen állításában is túlmegy a mértéken, midőn azt mondja: „a nyelv egészen egyéni különösségekből áll,“ ez ellen is óvást kell tennem. E mondatot igazság szerint így kellett volna ejtenie: a nyelvek eszményileg mind azonosak, mert mind meg annyian a gondolat kifejezésére szolgálnak, s az ész változhatatlan törvényei szerint alakulnak; azonban valóságokban az egyes nyelvek a nemzeti különösségek szerint egyénileg módosúlnak s ez képezi az egyes nyelvek sajátágos tüneményeit.

A mit *negyedszer* Bugát tagtársunk a határozatlan ragozásáról elmond, az hamis is, nem is mutat meg semmit; mert hiszem azt senki nem állította, hogy a képzett szót ragozni nem lehet, hanem csak azt állítottuk, hogy a ragozott szó többé képzés alá nem eshetik.

Azonban a határozatlan módról ejtett azon állítása, miszerint az a magyaron kívül minden nyelvben megsziklásult és tovább nem ragozható, hamis is, és annyira nem áll, hogy péld. a sémi nyelvekben a mellékmondatok képzése az infinitivus ragozása nélkül alig eshetik meg. Az arabban *مضارع* vagy infinitivus *أشياء* igenév vagy nomen actionis-nak

is mondatik, mert épen úgy ragoztatik mint minden más név, nem szülvén meg azonban tárgyat is vonzani mint az ige; s ez a héberben is úgy van. Így az arab e mellékmondatot: *minthogy erős voltál*, ekkép ejti *לכונן קיניא* erős lennedre vagy erős voltodra, és szintúgy héberül *בהיותך חזק*. Sőt pl. a Passióban 133. lapon olvasható e mondat: „És a keresztet elvinned tennen válladra veték,“ a mit újabb nyelven, a mint a tudós kiadó helyesen megjegyzi, így mondanánk: és a keresztet, hogy elvigyed, tennen válladra veték, arabúl és héberül teljesen úgy fejezhetni ki, mint az a Passióban eredetileg van, arabúl *בה* *עאתק לרפעכ* *בה*, héberül pedig *ישמו את צלבה על שכמה לנשאה אתו*.

Hasonló eset van a rokon finn és török nyelvekben, hol is a ragozott infinitivusoknak használata oly általános, hogy különösen ez az, a mi a nevezett nyelveknek azon sajátosság színezetet adja, mely az indogermán nyelvekben épenséggel nem utánozható. A török pl. e mondatot: *tudom hogy felkelti* így ejti: *anyn kalkdyghyny bildim*: az ő felkeltét tudom, mely mondat szerkezetet sem görögül, sem latinúl, sem németül utánozni nem lehet. — A finn nyelv e tekintetben különösen gazdag; mert *Kellgren* szerint ötféle infinitivust vagy igenévi alakot fejtett ki, ú. m. a tiszta igetörzsöt, s a *ma*, *ta*, *mise* és *maise* által képzett alakokat, melyek valamint a sémi nyelvekben egyfelül tárgyat vonzanak, s így igetermészetűek, másfelül főnevekképen ragoztatnak.

E különböző finn igenévi alakok vizsgálása világot derített előttem egy magyar igealakra, melyet eddigelé sohasem tudtam hová sorozni, s az előttem írt grammatikusok szinte ingadoznak meghatározásában. Értem az ily formákat, mint: *kérten kért* (Fogarasi szerint, er bat über das Gebetene), *folyton folyt, menten ment, élten élő* („Ha Kresznerics, Molnár szótárából *élten élő* későbbi keletét föl nem hozta volna.“ *Horváth István*), *álltomban elalszom, futtában elfogta a nyulat, idő jártával, hold töltével, attól féltben, tudtommal, tudtán kívül* stb. — Mind ezek, a mint most világos előttem, mind megannyi múltat jelentő, állandón egyszerű *t* által képzett igenevek, épen úgy mint a finnben *linnun laulama* madár-énekelte, *das Gesungenhaben des Vogels*, s így *járton járt*,

menten ment épen olyan igenév által erősített perfectum, mint a héberben הָלַךְ הָלַךְ. — Hogy ezek nem mult részesülők, mint Fogarasi tartja; mutatják az ilyen formák, mint: *a toronyról estében, futtában, álltában, ültiben, röptiben, fektiben* lőtte meg, melyek mint részesülők így hangzanának: *esettében, futottában, állottában, röpültében* stb.; nemis *at* végzetű nevek, mint Nádaskay hiszi (l. Helyesírás és Szóragozás 16. l. jegyz.), mert akkor mit csinálunk ezzel: isten jó *voltából*, miután *volat* főnevet csak nem képzelhetünk, míg az én felfogásomat a Münchener Codex is igazolja; pl. Márk. 6. 55. „Kezdék egybe hordani ágyakban, kik gonoszul valának oda, hol hallják ő *voltát*, ubi audiebant eum esse.“ Erősíti állításomat még az is, hogy a hébernek más nyelvekre le nem fordítható infinitivusai magyarra jobbjára ezen igenevek által fordíthatók le, mint .I Sám. 9. 15. יָבֹא אַחֲרַי לִפְנֵי בֵּית אָוִן egy nappal Saul jötte előtt, אַחֲרַי שָׂרָו megtertem után.

A ki a héber nyelv szellemét ismeri, egyszerre átlátja, hogy pl. Horváth István e mondata: „Hová tűnt el, *ezeket irtában*, a méltóságos szerző szemei elől az idővetés?“ egészen a héber mellékmondatokat képző ragozott infinitivus módjára van alkotva זָמַת בְּכִתְבֵי זֵאת (L. A héber nyelv elemi Tankönyve 70. és 71. §§.).

Szvorényi nyelvünk azon sajátosságai közé, melyek annak különös eredeti színt, kellemes rövidséget és változatosságot kölcsönöznek, ezt is számítja, de *a határozatlan alakú múlt egyes számi harmadik személyének tartja*, mi azonban nem gátolja kimondani, hogy e forma a héberben is otthonos, sőt hivatkozik Gen. 19, 33-ra וְלֹא יָרַע בְּשִׁכְבָּהּ וּבְקִיּוּמָהּ. Nem tudta sem fektét sem fölkeltét (részül Szvorényinél: nem ismerte meg fektében és keltében), pedig ez idézetben is a magyar *fektében* és *keltében* szónak megfelelő héber kifejezések lágos infinitivusok.

S íme ez a második pozitív eredmény, melyet tiszt. tagtársunk szócsinálástana taglalásából nyerünk.

A mi végre a Bugát úr által említett szócsinálás többi kútforrásait illeti, megvallom, miszerint azoknak némelyike már csak a név után ítélve láthatlanban is nem ébreszt kedvezőbb várakozásokat bennem, mint a felmutatott és most elemezett

egyik forrás. — Nem is nyelvbővítési új források nyitásáról gondoskodni a nyelvtudománynak ez időszakos feladata, hanem az, hogy az ismert forrásokból helyesen merítsenek. — Tanulmányozzuk e végett a nyelv multját, a jelen nyelvezet különböző tájszólásait és gazdagíthatni fogjuk nyelvünket önmagából, egykoron már divatozott vagy most is divatozó kifejezésekkel. Minél többet tanulmányozzuk a nyelvet, annál ritkában kénytelenítettünk azt fúrni-faragni; kik legmesterbben kezelik a nyelvet, kik leghűbben tanulmányozzák törvényeit, azok legkevesebbet újítanak.

Hány új szót készítettünk oly dolgok elnevezésére, melyekre egy vagy más tájon divatozik a nép közt helyesnél helyesb kifejezés. Említettem már egyszer e helyen, hogy a mire az újabb természettudósok a *vízforgatag* szót készítették, azt Békés megyében a nép *esősáknak* hívja, és nem kell-e minden embernek, ki ismeri e tüneményt, megvallania, hogy az utóbbi népies elnevezés jelentősebb és festészebb is, mint a melyet a tudomány szerzett. Hány különbnél különb műszó divatozik pl. a székelyek közt, melyek irodalmilag csak azért nem használtattak fel, mert a közdivatú megfelelő német vagy francia műkifejezések nem tudattak? — Azért is midőn nagyobb magyar és német Szótáram készítésében ily eredeti magyar, pl. ácsműszóknak: *hajk, hajkolni, peterke, peterkézni, sas* stb. a megfelelő német kitételeket megtaláltam, úgy voltam meggyőződve, hogy nem annyira az idegennek, mint inkább saját nyelvünknek tettem szolgálatot; mert ama szavak közhasználatát biztosítottam *).

Hasonló eset van a nyelvelvével a tudományos műnyelvre nézve. Kétséget nem szenved, hogy valamely kor

*) Meg kell ez alkalommal jegyezni, hogy, ha szótáramban oly szók is találtak, melyeket az itt fejtegetett nézetek szerint helyeselni nem lehet, én azért magammal ellenkezésben nem vagyok. A szótáriró épen csak *custos linguae*, s valamint a könyvtárban a jó és rossz könyv egyformán a könyvtárnok gondviselésének tárgya; egészen azonképen van a szótáriró, kinek használatban lévő szót mellőznie nem szabad, legyen az akár jó, akár rossz. Csakhogy a gyengébbek kedvéért az épen el nem fogadható kifejezéseket meg kellett volna csillagoznom vagy más jel által kiemelni.

uralkodó eszméi valamint a nyelvben találják leghívebb ki-nyomatukat, úgy annak alkotására döntő befolyást gyakorolnak. — Ilyen kormozgató eszme volt pl. a 16-ik és 17-ik századokban a vallásújítás, mely mindakét részről élénk mozgalmat idézvén elő, oly theologiai és irodalmi nyelvet hozott létre, melyhez foghatót jelen korunkban, különösen erő tekintetéből hiába keresünk. — Erdösi György, Heltai Gáspár, Melius Péter, Dávid Ferenc, Károlyi Gáspár, Szenczi Molnár Albert, Gelei Katona István, Medgyesi Pál, Csipkés Komáromi György, Páriz Pápai Ferenc, Csécsi János stb. a protestansok részéről; Telegdi Miklós, Pázmány Péter, Illyés András, Veresmarthi Mihály, Káldi György, stb. katolikuskok mind megannyi első rendü csillagok a magyar theologiai irodalom egén, e mellett nyelvünknek első tudományos buvárlói, a minthogy többen a nevezettek közül nyelvtudományi munkákat is írtak ú. m. *Erdösi*, ki a legelső magyar grammatikát írta, *Telegdi János*, *Molnár Albert*, *Gelei Katona*, kinek magyar grammatikácskája még most is figyelmet érdemlő és különösen épen „magyar szóknak formáltatása“ ügyében nyomos észrevételeket tesz, *Páriz Pápai*, *Csipkés Komáromi* stb *),

*) Milyen nagy gondjok volt a nevezett íróknak a nyelvtisztaságra, mutatja az, hogy különböző munkáik előszavaiban rendszeren írásmódjokról is számolnak és olykor-olykor gyönyörű nyelvtani észrevételeket tesznek. Így pl. Medgyesi Pál 1650-ben megjelent „*Dialogus politico-ecclesiasticus*“ előszavában a nyelvet illetőleg a következők olvashatók: „A szóllásokat a mennyire a sietés miat lehet magyarul igyekeztem volna ejteni, mert tudom, hogy az szó valamint a pénz az jó, a mely elkél. Az talált, s gondolt szóknál, szóllásoknál, mi lehet a mi a nyelvet inkább megmocsoklná? Nagy fogyatkozásnak tartom, hogy mi az mi nyelvünket az deák nyelvhez szoktuk mérni (mellyel ékes tulajdonságiból, s erejéből kivészük azt), holot ez annak nem mértékje: és régen másnemő is a mi nyelvünk, úgy mint napkeleti, a deák pedig napnyugati. Ha mérni akarnók, méltáiban az 'sidóhoz kellene mérnünk, mely az is napkeleti, és az szójárások is ahhoz hasonlétnak inkább. Csak ne sajnálnók a fészket, nem a deák nyelvben, hanem magában felkeresni, vinnénk minden kifejezéseket, kimondásokat, az közönséges szokott magyari szóllásokra, megtudakozván szorgalmatosan, mint szokták az jó magyar emberek a féle dolgot kimondani: sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk. Mellyhez képcst, én azt itélem, hogy magyarul legigazabban s tisztáb-

s mégis hány ember írt nálunk újabb időben theológiáról, ki a nevezetteknek írásait még csak nevökről sem ismeri, s nyertünk vizenyős nyelvü dogmatikákat, kenetnélküli erkölcstanokat, holott ha csak Pázmán *Kalauzát*, Szenczi Molnár Albert *Institutióit* tanulmányozzák, kész erötéljes theologiai műnyelvezettel foghatnak íráshoz és nem kell a lexikonok gyártmányaihoz folyamodniok.

Valóban nagy ideje volna megállapodnunk és magunkkal számot vetvén, a nyelvújítás határait szorosan megszabnunk, nagy ideje volna határt vetni a szert és mértéket meghaladó önkénynek, mikor a nyelvnek még oly mesteri kezelője is, mint Szabó István, hódolva az elhatalmazott fonákságoknak, Homér fordításában, a helyett hogy eredetije ódon-szerüségét és minden görög dialektusokat egy müegészbe olvasztott nyelvezetét utáznandó, nyelvünk régisége, népies ejtése és tájszólásaiból meritett volna, inkább esetlen új szókkal, mint *imár, csatár, jogor, háromb*, és minden nyelvszabály ellen alakított összetételekkel, mint: *rázföldi, megut* stb. tarkázza és szeplösíti egyébkint a nemzet hálájára érdemes nagy munkáját. Hol a nyelvbeli positívitások iránti tisztelet és kegyeletnek még csak egy szikrája él, ott egy tehetséges író, minő Szabó, így nem írta: „Hogy kimaradt nemes atyja felől *megkérdeni hasza*“ megkérdesse helyett, v. „minemüt nem hallani *voltnak* azok közt Sem, kik az ó korban fénylettek, híres akhiv nők,“ e helyett: minemüt nem hallani, *hogy volt volna* stb.

Ha ez úton még tovább haladunk és az egyéni önkény uralmának a nemzet közös sajátja felett annyira szabad tért

ban, a tudna szólni és írni, a ki (egyébként értelmes ember lévén) semmi nyelvet nem tudna. Ezzel pedig igyekezetetemet jelentem inkább, hogy nem mint én is ez szerint cselekedhettem volna; mert mivel deák nyelvből tanülljük mi az tudományt, nem obattyuk, hogy akaratunk ellen is oda ne kacsontanánk; más az, hogy annyira megkezdett az egynehány esztendők alatt, az sokféle tarafararással született nyelvünk vesztegetődni, hogy alig vagyon a ki annak mételyében híre nélkül is belé nem kapott volna; mellyen mentől inkább kapdunk, annál messzebb esünk az szónak igaz végétől (melly az szív gondolatának kifejezése, s mással közölhetése),“ stb. stb. stb.

engedünk, hogy azt semmi törvény, semmi szabály nem korlátozza, elébb-utóbb bábeli zavarba jő nyelvünk alkotmánya és meg nem értjük egymást.

A szócsinálásban a nyelvüvelésnek most fejtegetett ferde iránya tetőpontját érte, s épen azért idején és helyén volt az, hogy a titoknak úr e testület nevében amaz ötletes nézetek ellen tiltakozását komolyan kinyilatkoztatta.

Legyen azért szabad nekem is remélnem, hogy valamint én nem kételkedem a szócsinálástant eltévesztett ugyan, de a legőszintébb hazafiúi indulatból eredt kísérletnek nézni, úgy meg lesz nagyon tiszt. tagtársunk felőlem is győződve, hogy ellenészrevételeim megtételére a legtisztább tudomány-szeretet és honi nyelvünknek mindenek felett való kegyelése és semmi más személyes ok nem vezetett.

B 86459